

„Isten előtti és Isten dicsőségét szolgáló élet.” Az őskeresztyének istentisztelete

1. Bevezetés: az ószövetségi istentisztelet hatása

AZ őskeresztyének istentiszteletének vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges annak a kérdésnek a tisztázása, hogy volt-e hatása az ószövetségi istentiszteletnek az újszövetségi istentisztelet kialakulására. Kiindulási pontként azt tarthatjuk szem előtt, amit Kozma Zsolt így fogalmaz meg:

„[...] az Ószövetségben minden áldozati ténykedés az áldozásra vezethető vissza, sőt azt mondhatjuk, hogy az áldozás maga az istentisztelet.”¹

Az akkori felfogás szerint az volt a feladata ennek, hogy rendezze az ember viszonyát Istennel, aki maga hívta össze választott népét, hogy amikor együtt vannak, szóljon hozzájuk. Ezért az ószövetségi istentisztelet egyik fő jellemzője az, hogy „az Úr szavának hirdetése nélkül nincs istentisztelet az Ószövetség népe számára”.² Mégis, úgy tűnik, hogy a közösségteremtést legtöbbször az ember kezdeményezte, aki sokszor félelemből, a *do ut des* elvétől hajtva próbálta rendezni viszonyát az Úrral: ha az megkapja a neki kijáró áldozatot, akkor talán meg fogja adni az embernek azt, amire neki szüksége van. Ez olyan kultuszforma volt, amely „súrolta a pogány teurgikus kultusz határát”,³ s amely szerint az áldozatok bemutatásával hatni lehet az istenekre. Ez meglehetősen primitív gondolkodásra vall, talán ezért is találkozunk elég sűrűn az Ószövetségben olyan prófétai szövegekkel, amelyek a kultuszt bírálják, mint például az ismert Hós 6,6: *Mert szeretetet kívánok, és nem áldozatot, Isten ismeretét és nem égő áldozatokat.*

A kultuszt bíráló próféták tanítása ellenére, számos olyan ószövetségi szöveget azonosítottak, amely egyértelműen hatással volt az őskeresztyén

¹ Kozma Zsolt: *Liturgika. A református gyülekezeti istentisztelet elmélete*. Kiadja a Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2000, 7.

² Hafenscher Károly: *Liturgika. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. Luther Kiadó, Budapest 2010, 150.

³ Kozma Zsolt: *i. m.* 7.

istentiszteletre. Ilyenek az 2Móz 24,1–11-ben található szövetségkötés szövege, amelyről azt feltételezik, hogy Jézus is erre hivatkozott (*a szövetség vére* – Mt 26,28; Mk 14,24). Ilyen a Jer 31,31–34, amelyet a Lk 22,20 és az 1Kor 11,25 ismétel meg, vagy az Ézs 53, az Úr szolgájának negyedik éneke, amelyet szintén idéz az Újszövetség.⁴ Tehát egyértelműsíthető:

„[...] az Ószövetség az, amely bibliai alapot biztosít az istentisztelet rendjének és teológiájának, a liturgiai énekek tartalmának és zenei alapjának [...]”.⁵

Az Ószövetség számtalan olyan közösségi istentiszteletről számol be, ahol az isteni kijelentés nyilvánvaló, és különben is, elképzelhetetlen volna egy olyan felfogás, amely azt mondaná ki, hogy az Ószövetség irreleváns az újszövetségi istentisztelet szempontjából. Ezzel ugyanis megkérdőjeleznénk az ószövetségi kánon értelmét.

A dolgozat azt a felfogást követi, amely szerint a keresztyén istentisztelet liturgiai alapelvei az Ószövetségből is erednek, amennyiben az istentiszteleti gyakorlatot azzal a „tipológiai lencsével” nézzük, amely azt az új szövetség közösségére alkalmazza.⁶ Ez az apostoli hagyományból táplálkozik, amely ezt mondja ki: az Ótestamentum végső soron egyaránt beszél Jézusról és az egyházzal.⁷

Kiindulási pontunk tehát az, hogy az újszövetségi istentisztelet, és benne az őskeresztyének istentisztelete ószövetségi alapokon áll, és amint látni fogjuk, innen fejlődött tovább Jézus munkássága és az új történelmi viszonyok nyomán.

2. Jézus és az istentisztelet

Le kell szögeznünk, hogy az Újszövetség nem tartalmaz részletekbe menő leírást arról, hogy miként is folyt a Jézus korabeli istentisztelet, de tájékoztatást nyújt néhány fontos kérdésben:

„[Az Újszövetség] megismerteti velünk Jézus Krisztusnak, az egyház Urának az istentisztelet kérdéseiben való útmutatását, és megismerteti, hogy az apostolok miként próbálták az Úr rendeléseit megvalósítani.”⁸

⁴ Reister, W. F. Terry: Foundations of Worship. In: *Mid-Stream* 1983/1, (94–108) 96.

⁵ Farley, Michael A.: What is „Biblical” Worship? Biblical Hermeneutics and Evangelical Theologies of Worship. In: *Journal of the Evangelical Theological Society* 2008/9, (591–613) 612.

⁶ A kérdésről ld. bővebben: Ross, Allen: *Recalling the Hope of Glory*. Kregel, Grand Rapids, 2006.

⁷ Farley, Michael A.: *i. m.* 612.

⁸ Gönczy Lajos: *Az apostoli egyház istentisztelete*. (Publikálatlan kézirat.) Protestáns Teológiai Intézet Könyvtára, Kolozsvár é. n., 1.

Jézus nem tartott tanítványainak „mintaistentiszteletet”, nem adott részletes útmutatást, annak – mai szóval élve – liturgiai elemeiről vagy tartalmáról, ami azért furcsa, mert ismerjük a zsidók részletekbe menő, kultusszal kapcsolatos leírásait, és talán „joggal” várhatnánk el némi eligazítást. Amit biztosan tudunk, az, hogy Jézust körülmetélték, bemutatták a templomban (Lk 2,21–24), részt vett a zsinagógai istentiszteleteken, az ünnepekre felment Jeruzsálembe (Jn 5,1), 12 évesen a templomban beszélgetett a főpapokkal (Lk 2,46), fizette a templomadót (Mt 17,27) stb. Tudjuk róla, hogy nem kérdőjelezte meg az istentisztelet legitimitását, saját bevallása szerint a Törvényt nem eltörölni akarta, hanem betölteni. Azt is tudjuk azonban, hogy feltárta a visszásságokat, beszélt a hamis vallásosságról, elítélte a kényszerből, csupán kötelességtudatból végzett vallásos cselekedeteket. Hirdette Isten országa eljöttét, és arra buzdított, hogy ennek fényében kell a tanítványoknak végiggondolniuk a vallásosság dolgait. Ha megvizsgáljuk Jézus munkásságát, erről győződhetünk meg:

„[...] elítélte a látszatvallásosságot, és a szív indulatára kérdezett rá. Imádkozásra tanított, igehallgatásra adott példát, közösséget épített, igazi öröme hívott, Isten és ember előtti őszinteségre nevelt, a formák megtöltésére biztatott, s a mély tartalom volt számára a fontos.”⁹

Tudjuk, hogy komoly ellentét volt közte és az intézményes papság között. Ez abból fakadt, hogy a vallás látszatcselekedetté lett vezetésük alatt, csak a templom falain belül volt fontos és érvényes. Jézus következetesen szólt a képmutatás ellen, s azt szorgalmazta, hogy a mindennapi élet és a vallásos cselekedetek összhangban legyenek, és ne feltűnősködéssel tegye valaki nyilvánossá azt, hogy éppen imádkozik, ne a külvilág kedvéért, hanem belső meggyőződésből gyakorolja a böjtöt. Jézus nem értett egyet a külső cselekedetekben megnyilvánuló istentisztelettel, amely a templom falai közé szorult, és csak a szigorú előírások miatt valósult meg.

„Jézus elítélte azt az áldozatot, amely kiszorította az életből az irgalmaságot, azt az alamizsna-osztogatást, imádkozást, böjtölést, amely az utca-sarkokon folyt és nem a belső kamrában.”¹⁰

Különleges, hogy mindezek ellenére Jézus egész életével betago­lódott ebbe az eltorzult zsidó istentiszteletbe: körülmetélték, bemutatták a templomban, megtartotta az ünnepeket, tanított a templomban és a zsinagógában stb., és ezzel betöltötte az ószövetségi törvény istentiszteleti részét is. Betartotta az ószövetségi törvényt a fentebb jelzett cselekedetekkel, de valójában túl is haladta azt: megkeresztelkedett (Mt 3,13–17), a templomon kívül is tanított (Mt 5–7), úrvacsorát „szerzett” (Mt 26,17–30) stb., ezzel pedig szabaddá tette ez istentiszteletet, azaz „eloldotta az istentiszteletet a templomi kultusztól s az

⁹ Hafenscher Károly: *i. m.* 156.

¹⁰ Kozma Zsolt: *i. m.* 17.

Ószövetségtől”.¹¹ Jézusnak a zsidó kultuszhoz való viszonyulását jól fejezi ki a Mt 12,7: *Ha pedig értenétek, mit jelent ez: Irgalmasságot akarok, nem áldozatot – nem ítéltétek volna el azokat, akik nem vétkeztek.* Szerinte az istentisztelet és a szeretet nem játszható ki egymás ellen, az Istenhez és az emberhez való fordulás elválaszthatatlanul összetartozik, mert a kettő összefügg egymással.¹²

Gönczy Lajos véleménye szerint három fontos „rendelkezést” lehet kiolvasni Jézus életéből és tanításából. Egyrészt azt kívánta, hogy az ő népének egész élete legyen istentisztelet. Ez úgy valósulhat meg, hogy eltűnik a határ a hétköznap és az ünnepnap, a szent és a profán között. Másrészt: Jézus kiszabadította az istentiszteletet a szűk, emberi korlátokból, azáltal, hogy azt mondta: az igaz istentiszteletet nem lehet sem helyhez, sem időhöz, sem szokáshoz kötni, mert Istent „léleekben és igazságban” kell imádni (Jn 4,24). Harmadrészt:

„[...] azzal, hogy magát az egyetlen Istenhez vezető útnak mondja, önmagát tette az istentisztelet alapjává, hordozójává, központjává, mert csak Őáltala lehet Istenhez mint Atyához jutni”.¹³

Kozma Zsolt Jézus istentiszteletének három vonását emeli ki. Elsősorban:

„Benne valósult meg tökéletesen Isten és ember közössége, mert ez a mondat 'az Ige testté lett' csak rá vonatkozik.”¹⁴

Továbbá csak ott beszélhetünk Isten és ember valóságos közösségéről, ahol először Isten jelent meg, ő jelentette ki magát, és erre válaszolt az ember. Másodsorban:

„Csak a Jézus Krisztusban megvalósult közösség után beszélhetünk arról, hogy az istentisztelet áldozás.”¹⁵

Ez most nem azt jelenti, hogy az áldozás által valósult meg a közösség, hanem fordítva: az áldozás azért lehetséges, mert ez a közösség már létrejött Jézus által. Harmadsorban: formai és tartalmi szempontból ez azt jelenti:

„Jézus Krisztus az ószövetségi istentisztelet formai és formális mivoltát megítélte, tartalmát betöltötte, ezzel az újszövetségi istentiszteletet formailag szabaddá tette, tartalmában pedig meghatározta.”¹⁶

Összegzésül tehát elmondható, hogy Jézus életét, tanításait és viszonyulását vizsgálva, nem arra a kérdésre kapunk feleletet, hogy hol, mikor és miként kell istentiszteletet tartani, hanem sokkal inkább arra, hogy *hogyan* kell Istent tisztelni.

¹¹ Kozma Zsolt: *i. m.* 17.

¹² Uo.

¹³ Gönczy Lajos: *i. m.* 2.

¹⁴ Kozma Zsolt: *i. m.* 9.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 10.

3. Az őskeresztyén gyülekezet istentisztelete

Az őskeresztyén gyülekezet istentiszteletére nézve az apostolok cselekedetei és a levélirodalom ad valamennyire eligazítást. Az ApCsel 2,42-ben ezt olvassuk: *Ezek pedig kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.* Ezt a négyes tevékenységet – tanítás, közösséggyakorlás, kenyértörés, imádság – szokás még „liturgikai refrén”-nek is nevezni.¹⁷ Ez summásan összefoglalja az őskeresztyének gyülekezeti életének aktusait: örömeiket lelték abban, hogy összegyülekeztek és összejöveleiken a Szentlélek áldásait tapasztalhatták meg (vö. ApCsel 1,6.14). Ezek az összejöveleken az is előfordult, hogy a Szentlélek által természetfeletti jelenségek történtek, például a nyelveken szólás is, amelynek segítségével Istentől ihletett próféciák hangzottak el (1Kor 14,1–25).¹⁸ A zsidó hagyományból, a korai keresztyének monoteisztikus, exkluzivista istentiszteleti formát örökölték, amelynek az volt az alapkövetelése, hogy semmilyen más istenség nem imádkozható. A zsidókból lett keresztyének ugyanúgy zsinagógákba jártak, mint addig, és a templom létezéséig részt vettek a templomi eseményeken, Jeruzsálemben.¹⁹ Sok zsidó gyakorlat természetesen folytatódott a kialakuló új istentiszteleteken.²⁰ Szűcs Ferenc szerint:

„Az újszövetségi istentisztelet mindenestre nem a jeruzsálemi kultusz vagy a zsinagógai kultusz ellenében, hanem azzal párhuzamosan alakult ki.”²¹

Tehát nem mondhatjuk, hogy az újszövetségi istentisztelet teljesen szakított volna a zsidó hagyománnyal, de azt sem, hogy a keresztyénség valamilyen egyveleg vallásként jelent meg. Hafenscher Károly határozottan állítja:

„Kiinduláskor egyértelműen látnunk kell, hogy a keresztyén istentisztelet nem valamilyen merőben új, formailag-tartalmilag soha nem látott jelenség, [...] valami vegyes keverék, keresztyén színezettel, hanem egyedi, más-hoz nem hasonlítható jelenség [...]. Érthető és természetes, hogy a tanítványok és az első gyülekezetek átvették az addigi zsidó gyakorlatból mindazt, amit Jézus megtisztított, s megpróbálták megreformálni mindazt,

¹⁷ Vö. Hafenscher Károly: *i. m.* 157.

¹⁸ Frame, John M.: *Isten imádása lélekben és igazságban. Az istentisztelet bibliai elvei és gyakorlata.* Ford. Hargitai Róbert. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest 1996, 49.

¹⁹ Hurtado, Larry W.: *At the Origins of Christian Worship. The Context and Character of Earliest Christian Devotion.* William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U. K. 1999, 39.

²⁰ Buchanan, George Wesley: *Worship, Feast and Ceremonies in the Early Jewish-Christian Church.* In: *New Testament Studies* 26, (279–297) 281.

²¹ Szűcs Ferenc: *Az istentisztelet a református dogmatika szempontjából.* In: *Confessio* 2008, (40–51) 45.

amit Krisztus-hitükkel kapcsolatban hiányzott a zsinagógai istentiszteletből és a templomi kultuszgyakorlatból.”²²

Az első istentiszteleteket zsinagógákban tartották, majd amikor kiszorultak onnan, az istentiszteleti helynek egy addig ismeretlen változatát, a házaknál való összegyülekezést választották: *Napról napra állhatatosan, egy szívvel, egy lélekkel voltak a templomban, és amikor házanként megtörték a kenyeret, örömmel és tiszta szívvel részesültek az ételben; dicsérték az Istent, és kedvelte őket az egész nép.* (ApCsel 2,46–47) Tehát az istentiszteleti életnek két központja volt: a templom (a jeruzsálemi templom lerombolásáig), illetve a mindennapi, közös imádságnak és a hét első napján történő kenyértörésnek helyet adó otthonok. Az összejöveteleket minden valószínűség szerint a reggeli órákban tartották, és csak a későbbi üldöztetések miatt váltottak át az esti vagy éjszakai órára. Naponként éltek az úrvacsorával, és az összejöveteleket szeretetvendégséggel, agapéval zárták, amikor is a gazdagabbak megvendégelték a gyülekezet szegényeit.²³ Érdekes módon, ez az oka annak, hogy megváltoztak az istentiszteletek, s ezért Peter Richardson „építészeti determinizmus”-nak nevezte ezt az okot. A házak ugyanis kiválóan alkalmasok voltak a közös étkezésre, amely az istentisztelet egyik központi elemévé vált, illetve biztosították azt a közvetlenebb és bensőséges légkört, amely személyesebbé tette az istentiszteletet. A „kenyértörés”-nek spirituális jelentősége lett, és azt a közösséget és egységet jelképezte, amely kialakult a hívők között.

„A közösségi étkezés lett a koinónia alapja, úgy, ahogyan az étkezés a másokkal való társadalmi kapcsolatok jele. A vendégszeretet étkezés általi kinyilvánítása lett az a központi cselekedet, amely meghatározta az istentiszteleti közösséget [...]”²⁴

A házaknál tartott istentiszteleteken ugyanúgy volt a zsoltáreneklés, imádkozás, felolvasás az Írásokból, és ugyanígy bűnbánatot is tartottak. Ezekhez kapcsolódott még három fontos elem: a Mt 28,18-ban elrendelt keresztség, a Jézus által rendelt úrvacsora (1Kor 11,23–26), valamint a pünkösdi csoda nyomán megnyilvánuló lelki adományokkal való élés.²⁵

Ravasz László úgy jellemzi az őskeresztyén gyülekezetet, hogy kezdetben kultuszközösség és ún. etikai szövetség volt, de lassan kialakult közöttük az egyház eszméje. Meglátása szerint az a legjellemzőbb az őskeresztyénségre, hogy egyrészt a világgal szembeni transzcendenciát, másrészt a világban meggyökerező immanenciát hirdették. Fokozatosan különváltak az őket kö-

²² Hafenscher Károly: *i. m.* 150 és 157.

²³ Bogár János: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az igehirdetésre, különös tekintettel a református keresztyén egyház istentiszteletére. In: Csikesz Sándor (szerk.): *Theológiai Tanulmányok*, 21. szám, Debrecen 1932, 43.

²⁴ Vö. Linton, G.: House Church Meetings in the New Testament Era. In: *Stone-Campbell Journal* 2005/9, (229–244) 229–242.

²⁵ Kozma Zsolt: *i. m.* 9.

rülvevő környező társadalomtól, magukat az új élet hordozóinak tartották, majd nemsokára új vezetőket választottak. Ravasz László végül így összegez:

„[...] egységük és különállásuk egyetemes kifejezését a sákramentumokban látják, amelyeknek vallásos jelentősége mellett kezdett kialakulni a jogi is: a sákramentum által és a sákramentumban lesz valaki az egyház tagjává”.²⁶

Az őskeresztyének számára nem volt tiltott, hogy részt vegyenek más, zsidó istentiszteleteken is. Ennek az az oka, hogy – felfogásuk szerint – az őskeresztyének Istene az Ótestamentum Istene volt, ugyanaz, akit a zsinagógákban és a jeruzsálemi templomban is imádtak. Pál ugyan megengedte a pogányokból lett keresztyéneknek, hogy továbbra is kapcsolatban maradjanak pogány szomszédaikkal (1Kor 10,23–30), de megtiltotta a pogány istenek bármilyen jellegű imádatát (1Kor 8,1–13). Így az őskeresztyének nem vehettek részt a pogány áldozat bemutatásában, illetve a kultikus vacsorákon. Az őskeresztyéneknek az Egy Istent kellett imádniuk, Jézus nevében, és ezt meglehetősen puritán körülmények között, kevésbé látványos, éppen ezért vonzó külsőségek nélkül gyakorolták.²⁷ Viszont az őskeresztyének mégis sikeresek voltak az újabb és újabb hívek megnyerésében. Mi lehetett a titkuk?

Larry W. Hurtado szerint missziójuk azért is volt eredményes, mivel különösen a házaknál tartott istentiszteleteik olyan bensőséges légkört nyújtottak, amelyet máshol nem lehetett fellelni. Az ásatások azt hozták felszínre, hogy a közös étkezésekre is alkalmas szobák ritkán tudtak kilenc vagy annál több embert befogadni, és ez olyan „társadalmi intimitás”-t és „erős szolidaritás”-t kölcsönzött összejöveteleiknek, amely vonzó volt a kívülállók számára.

Másodszor: istentiszteletük nyitott volt a gyülekezet minden tagja előtt, és így eltörölték a társadalmi különbözőségeket. Pál apostol szavai is ezt érzékelteik: *Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.* (Gal 3,28) A növekedést az is segítette, hogy a nők is részt vehettek a közösségi istentiszteleten (1Kor 11,2–16). Az 1Kor 12,1–31-ben jelzett lelki ajándékok felsorolása is (bölcesség, ismeret, hit, gyógyítás, prófétálás, lelkek megkülönböztetése, nyelveken szólás és ezek magyarázása) azt sugallja, hogy sem a társadalmi státus, sem a nemi hovatartozás nem számított. Később viszont gondok támadtak ebben a tekintetben, s ezért Pál apostolnak többször is fel kellett lépnie a diszkrimináció akkori formái ellen (1Kor 11,17–22). De kétségtelen, hogy a gyülekezetek egyre szaporodtak és növekedtek.

A harmadik tényező, amely hozzájárult a keresztyén gyülekezetek gyarapodásához, a buzgóság volt, amely – Hurtado szavaival – „az isteni megajándékozottságból, a Lélek karizmájából” fakadóan jellemezte a híveket és

²⁶ Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1915, 333.

²⁷ Hurtado, Larry W.: *i. m.* 39–40.

az istentiszteletet. Ez olykor eksztatikus megnyilvánulásokhoz is vezetett, a hívek egzaltált állapotba is kerültek, és így a „nyelveken szólás” mellett, énekekkel és tanításokkal járultak hozzá az istentisztelethez. Gyakran találkozunk azzal, hogy az istentiszteleteken olyan öröm volt, amely az Istennel való közvetlen kapcsolatból fakadt (ApCsel 2,46–47), és amely alapjaiban meghatározta az istentiszteletek jellegét.

A negyedik tényező ez volt: et arra buzdították a résztvevők, hogy mély jelentőséget tulajdonítsanak összejöveteleiknek. Ez mindenekelőtt annak tudatosítását jelentette, hogy ők megváltottak. Pál a korinthusiakat arra biztatja, hogy gondoljanak magukra, mint Isten szántóföldjére (1Kor 3,5–9), mint Isten épületére (1Kor 3, 10–15), és ez a kiválasztottság-tudat megerősítette őket.

Végül: az őskeresztyének hittek abban, hogy istentiszteleteik a csodás gyógyulások alkalmi is lehetnek. Ezzel együtt járt, hogy összejöveteleikre nemcsak úgy tekintettek, mint amelyek egyszerű vallásos gyakorlatok ismétlései, hanem olyan lehetőségek, ahol megvallhatják hitüket, és megtapasztalhatják Isten erejét, amely sokszor gyógyulásokban nyilvánul meg.²⁸

3. 1. Megnevezések

Eduard Schweizer a Református Világszövetség 1956-os ülésén, ahol az istentisztelet teológiai alapjairól tartott előadást, külön kitért azokra a fogalmakra, amelyek az istentisztelet megjelölésére szolgálnak az Újszövetségben. Szerinte a használt vallásos bibliai fogalmak, a λειτουργία (liturgia), θυσία (áldozat), λατρεία (istentisztelet) az Istennek engedelmességet akaró élet magatartásformáját s különösképpen a mindennapi életben tanúsított testvéri magatartást jelentették.²⁹ Ezek mellett fontosabbá vált „egy egyáltalán nem bibliai ízű szó, amelynek semmilyen vallásos mellékterméke nem volt”: a διακονία (diakónia, szolgálat)”. Ez viszont nem korlátozódott az istentiszteletre, hanem a mindennemű szolgálatra vonatkozott. Az újszövetségi gyülekezet pedig azzal acéllal gyakorolta ezt, hogy

„[...] elhatárolja a maga istentiszteletét minden olyan kultikus cselekménytől, amelyeket a zsidó vagy a pogány templomokban hajtottak végre”.³⁰

Emellett még azt is, hogy világossá tegye: kerülnie kell mindazt, ami az istentiszteletet ünnepélyessé teszi, azaz elválasztja a hétköznapiól.³¹ Ezt a fel fogást Frederick Jansen a következőkkel egészíti ki:

²⁸ Hurtado, Larry W.: *i. m.* 39–56.

²⁹ Eduard Schweizer: Az istentisztelet teológiai alapjai. Az istentisztelet az Újtestamentumban. Ford. Bodoky Richard. In: *Református Szemle* 1957, (438–442) 438.

³⁰ Uo.

³¹ Eduard Schweizer: *Az istentisztelet teológiai alapjai*, 438.

„Az a szó, amit mi istentiszteletnek fordítunk, valójában szolgálatot jelent. Az áldozat (θυσία) nem a szentélyben végzett cselekedettel azonos, hanem sokkal inkább a mindennapi élet cselekedeteivel.”³²

Frederick Jansen ezt írja Franklin Youngot idézve:

„Kultikus értelemben, a korai keresztyéneknek nem sok közük volt az istentisztelethez [...]. Vagy másként szólva: az Isten igaz imádása Krisztus cselekedetében nyilvánult meg, s így figyelmük Krisztus szolgálatára irányult, s ez volt az istentisztelet.”³³

3. 2. Az istentisztelet jellemzői

Ralph P. Martin azt mondja, hogy az őskeresztyén istentiszteletnek három nagyon fontos jellegzetessége volt. Elsősorban az szembetűnő, hogy a Mt 28,20-ban megjelölt ígélet – *én veletek vagyok minden napon a világ végétéig* – ezt jelentette:

„Az Élő Isten jelen volt az ő népe között, és ez olyan egyedi jelleget kölcsönöz a keresztyén istentiszteletnek, amelyhez fogható más vallásban nem találunk.”³⁴

Emellett az istentisztelet „a Szentlélek mágneses erőterében” történt, s valójában ez lesz az „igaz istentisztelet” (1Kor 12,1 skk; Róm 8,26). A harmadik elem pedig a növekedés iránti elköteleződés.³⁵ Hurtado professzor másként látja az újszövetségi istentisztelet jellemzőit. Szerinte az istentisztelet két legfontosabb jellemzője az, hogy egyrészt Krisztus imádása ugyanolyan fontoságú, mint Isten imádása; másrészt pedig az, hogy kizárt minden más istenség imádata.³⁶ Az *One God, One Lord*, beszédes című könyvében azt írja, hogy a korai keresztyénség éppen abban különbözött a leginkább a korabeli vallásos csoportosulásoktól, ahogy az istentisztelet középpontjába emelte Jézust:

„Maga Jézus lett az istentisztelet objektuma, pontosabban Jézus lett az imádás olyan központja, amely addig csak Istent illette meg a zsidó hagyományban. [...] Ezt abból a meggyőződésből tették, hogy számukra ez volt az Egy Isten akarata, és ezzel ők tulajdonképpen Isten szuverenitását és dicsőségét akarták kifejezni.”³⁷

³² Jansen, John Frederick: *Worship: Some New Testament Reminders*. In: *Austin Seminary Bulletin* (Faculty ed.) 1969/11, (26–43) 30.

³³ Uo.

³⁴ Martin, Ralph P.: *Aspects of Worship in the New Testament Church*. In: *Vox Evangelica* 1963/2, (6–32) 6.

³⁵ Uo.

³⁶ Hurtado, Larry W.: *i. m.* 39.

³⁷ Uő: *One God, One Lord. Early Christian Devotion and Ancient Jewish Monotheism*. T&T Clark, Edinburgh 1998, 99–100.

J. F. Jansen öt fő jellemzőt különböztet meg. Először is: az újszövetségi istentisztelet alapja az a meggyőződés, hogy „Jézus Krisztus az élő Úr”. Ez a kijelentés nem annak tagadását jelenti, hogy az őskeresztyén istentisztelet Izráel templomi és zsinagógiai istentiszteleti szokásaiban gyökerezne. Viszont ezt is ki kell mondanunk:

„[...] az újszövetségi istentiszteletnek szakítania kellett a templommal és a zsinagógával, annak ellenére, hogy az első Jézus-követők továbbra is a templomba meg a zsinagógákba jártak. [...] Mégis, a korai egyház istentisztelete, amint azt az Újszövetség dokumentumai jelzik, a húsvét hitét fejezi ki. A Megfeszítetre úgy tekint, mint a Feltámadottra, az élő Úrra.”³⁸

A második jellemző Jansen szerint az, hogy elválaszthatatlanok az Újszövetség istentiszteletének kultikus és erkölcsi aspektusai. Ezt a kijelentését Frederick Herzogot idézve támasztja alá, aki azt mondja: az Újszövetségben a kultusz teljes mellőzésének tendenciáját tükrözi, de ugyanakkor elkezdődik az új kultikus formák keresése is. Ezt azzal indokolja a Jn 2,21 alapján, hogy „a jeruzsálemi templomot felváltja egy másik templom: Jézus teste”, illetve azzal is, hogy kialakul a keresztelés és az úrvacsorázás gyakorlata, amely új kultikus formákat jelent, sőt ide sorolja a páli levelekben olvasható hitvallásos énekeket és imákat is (pl. 1Kor 15,3–5; Fil 2,6).

A harmadik jellemző az, hogy bár az istentisztelet magában foglalja az ünneplés lehetőségét, valójában túlmutat azon, mert „a keresztyén istentisztelet az örömteli felismerése a Krisztusban való új életnek”, és „folyamatos hálaadás a bűnbocsánatért”.

A negyedik jellemző az, hogy az istentisztelet egyaránt történik az Istenért és az emberért. Amikor a levelek doxológiával indulnak (2Kor 1,3; Ef 1,3), akkor a zsoltárokhoz hasonló Isten-imádásnak vagyunk a tanúi; de amikor például a betániai megkenetés történetét olvassuk, akkor világossá válik, hogy az imádat Jézusnak szól.

Jansen abban látja az ötödik jellemző vonást, hogy az istentisztelet egyrészt a jelen iránti hálát fejezi ki, másrészt a jövő iránti reménységet is, és pedig annak eszkatológiai vonatkozásában. Az újszövetségi istentisztelet arra buzdítja a keresztyéneket, hogy tekintsenek arra, ami túl van a meglévőkön, úgy ahogyan azt a Kol 3,4-ben olvassuk: *Mikor Krisztus, a mi életünk megjelenik, akkor vele együtt ti is megjelentek dicsőségben.*³⁹

Az istentiszteleteket meghatározta az a kettős vetület, amelyben az őskeresztyének élete zajlott: egyrészt az a tudat, hogy az élő Úr jelen van a gyülekezetekben; másrészt az az élő reménység, hogy Jézus Krisztus vissza fog jönni. Az elsőnek átéléséből fakadtak a próféciák, a nyelveken szólás, a zsoltárok, az

³⁸ Jansen, John Frederick: *i. m.* 27.

³⁹ A utóbbi négy jellemzőre ld. uo. 27–39.

imádságok és az úrvacsora, a második pedig meghatározta a tanítást és az úrvacsorázást is.⁴⁰

A legszebb megfogalmazás minden bizonnyal a Gönczy Lajosé:

„Az apostoli kornak a legjellemzőbb sajátossága, hogy a keresztyének egész élete Isten előtti és Isten dicsőségét szolgáló élet, vagyis istentisztelet volt.”⁴¹

Talán ezzel magyarázható az apostoli kor kiemelkedő sikere.

3. 3. Az istentisztelet „rendje”

A istentiszteleti „rend” tekintetében főként a következő igehelyek adnak eligazítást: ApCsel 2,42.46; 5,42; 1Kor 14; 11,20 skk. Ezekhez még hozzá kell sorolni a levelek üdvözlési formuláit, doxológiáit és a Jelenések könyvét, még akkor is, ha ez utóbbi a „mennyei istentisztelet”-re vonatkozik.⁴² Reister szerint „elsődleges forrás”-nak tekinthetők még az úrvacsoráról szóló közlések (Mt 26,26–29; Mk 14,22–25; Lk 22,15–20 és 1Kor 11,23–26); és fontos a Jn 6, amely az úrvacsora lényegét magyarázza, ugyanakkor az emmausi tanítványok története a Lk 24-ből. Más ígéresek is nyújthatnak hasznos eligazítást az istentisztelet rendjére nézve, de azok inkább „származékok”.⁴³

A fentebb felsorolt igehelyek egyértelműen mutatják, hogy nem beszélhetünk általánosan elfogadott, kialakult liturgiáról, de meg tudjuk nevezni a „liturgikai elemek”-et. Valószínű, hogy az első keresztyének minden istentiszteleten vettek úrvacsorát, és hogy a páskavacsorából csak azokat az elemeket vették át, amelyek Jézushoz kötődtek: a kenyeret, a bort és ezek megáldását, valamint a doxológiát és az áment. Valószínű az is, hogy minden alkalommal elhangzott valamilyen tanítás is az ószövetségi „Írások” alapján, amely később kiegészült az apostolok írásaival. Az istentisztelet részei voltak még az imádságok és könyörgések, valamint a zsoltárok, énekek és himnuszok is.⁴⁴

a) Az úrvacsora

Az Újszövetség tanúsága szerint, a korai keresztyének gyakran gyűltek össze közös étkezésre. Az ApCsel 20,7-ben ezt olvassuk: *A hét első napján pedig, amikor összegyűltünk, hogy megtörjünk a kenyeret, Pál prédikált nekik.* Ennek alapján némelyek arra a következtetésre jutottak, hogy az összegyűlések mindig „asztal mellett” történtek. Az ApCsel 2,42.46 is azt mutatja, hogy az apostolok együttlétének elsődleges célja volt a közös étkezés.⁴⁵

⁴⁰ Kozma Zsolt: *i. m.* 18.

⁴¹ Gönczy Lajos: *i. m.* 2.

⁴² Cullmann, Oscar: *Early Christian Worship*, Alec R. Allenson Inc., Naperville 1956, 7–8.

⁴³ Reister, W. F. Terry: *i. m.* 99.

⁴⁴ Kozma Zsolt: *i. m.* 18.

⁴⁵ Vö. Linton, Gregory: *i. m.* 239–240.

Pál apostol szavaiból kiindulva – *Mert egy a kenyér, egy test vagyunk mindannyian, akik az egy kenyérből részesedünk* (1Kor 10,17) – úgy tűnik, hogy a házaknál tartott közös étkezéseknek igen bensőséges mozzanata volt az eucharisztia előfutára: a kenyértörés és a bor elfogyasztása.⁴⁶ Nincs egyetértés abban a tekintetben, hogy vajon az úrvacsora lett volna az istentisztelet központi része? Cullmann úgy gondolja, hogy ez volt az istentisztelet csúcspontja,⁴⁷ de állítását többen is megkérdőjelezzik. Schweizer szerint az 1Kor 11,17-ből az következik, hogy az úrvacsora nem az istentisztelet befejező szakasza, hanem „legfeljebb az istentisztelet kezdete volt”.⁴⁸

Vitatott kérdés az is, hogy mit is jelenthetett eredetileg az úrvacsora? Reister azt mondja, hogy Jézusra való emlékezés volt, de már a korai keresztyénségben kialakult a Jézus Krisztus jelenlétének átélése, és ez vált az úrvacsora központi gondolatává.⁴⁹ Jansen pedig azt állítja:

„Az, hogy az úrvacsora szerzője maga Jézus, vitán kívüli, de az is biztos, hogy a korai egyház 'vacsorája' nemcsak pusztán az 'utolsó' vacsorának felidézése volt, hanem annak az Úrnak a vacsorája, amelyben az Úr jelen van az őt követő számára.”⁵⁰

Schweizer pedig még tovább megy, amikor így fogalmaz:

„Az istentisztelet elsősorban Krisztus testének kiformalódása. [...] az úrvacsora megvalósulásában lesz a gyülekezet Krisztus testévé.”⁵¹

Az eucharisztia ünneplésének szertartását pontosan nem ismerjük, azt viszont tudjuk, hogy a kenyértörést „igen egyszerűen és lényegretörően”, Krisztus példája és rendelése szerint végezték. Az 1Kor-ból tudjuk, hogy már igen korán összekapcsolták az agapéval (Kr. u. 50 körül). Lukács evangéliuma és az ApCsel 20,6–7 alapján pontosan meg lehet állapítani, hogy mikor volt a kenyértörés kezdetének pontos ideje: A gyülekezet tagjai napszálltakor gyűltek össze, az eucharisziára pedig körülbelül éjfél körül került sor.⁵²

b) Az imádság és a könyörgés

Mivel az imádság az Istennel való közösség egyik legfontosabb módja, így természetes, hogy az őskeresztyének is mondtak imádságokat. A Ef 3,14–21, illetve az 1Kor 14,14–16 azt tükrözi, hogy a gyülekezetnek „amen”-t kellett

⁴⁶ Hurtado, Larry W.: *At the Origins of Christian Worship. The Context and Character of Earliest Christian Devotion*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U. K. 1999, 42.

⁴⁷ Cullmann, Oscar: *Urchristentum und Gottesdienst*. Zwingli Verlag, Zürich 1956, 12.

⁴⁸ Schweizer, Eduard: *i. m.* 441.

⁴⁹ Reister, W. F. Terry: *i. m.* 99.

⁵⁰ Jansen, John Frederick: *i. m.* 28.

⁵¹ Schweizer, Eduard: *i. m.* 439–441.

⁵² Csanád Béla: *Alapvető liturgika. Theologica liturgica fundamentalis*. Budapest 2004, 48–50.

mondania az imádkozó könyörgésére vagy dicsőítésére. Az ApCsel 4,24-ből is arra következtethetünk, hogy az imádság része volt a gyülekezeti istentiszteletnek.⁵³ Az imádság különböző fajai közül (dicsőítő, kérő, hálaadó, engesztelő) dicsőítő és kérő imádságok hangzottak el, főleg az úrvacsora ünneplésekor.⁵⁴ Az imádságok nagy részét a zsidó hagyományból örökölték, s úgy tűnik, hogy a korai keresztyének a zsidó gyakorlatot folytatták, és különösen az imádságokhoz ragaszkodtak hűségesen, viszont megváltoztatták tartalmukat, ugyanis ezt az új szövetséghez igazították, viszont megőrizték az alapvető kifejezéseket, kulcsszavakat és formákat is.⁵⁵ Többé-kevésbé tovább gyakorolták a zsidóktól megkövetelt napi három imádkozást, jóllehet Pál arra buzdította őket, hogy „szüntelenül” imádkozzanak (1Thessz 5,17). Valószínű, hogy – a hajnali, a déli és az alkonyati imádság mellett – imádkoztak az étkezések alkalmával és tisztálkodáskor is.⁵⁶

Az Újtestamentumban szétszórtan találunk olyan imádságokat, amelyek Isten dicsőségét hirdetik (doxológia), és azt az áldást, amelyet Istentől kaptak a keresztyének. Például a 2Kor 1,3–4: *Áldott az Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja, az irgalom Atyja és minden vigasztalás Istene, aki megvigasztal minket minden nyomorúságunkban, hogy mi is megvigasztalhassunk másokat minden nyomorúságban, azzal a vigasztalással, amellyel az Isten vigasztal minket.* Ezt Lucien Deiss „az Újtestamentum imáinak legmagasabb formájá”-nak tekinti.⁵⁷ A Miatyánk elmondása pedig általános gyakorlattá vált,⁵⁸ amint azt a *Didakhé* is mutatja (8,2).

c) Az énekek és himnuszok

Az Újszövetségben több helyen találunk utalást himnuszokra, éneklésre, zsoltározásokra, például a Ef 5,19-ben vagy a Kol 3,16-ban.

„Jellegzetességük az, hogy az éneklés, a dicséret és a hálaadás sohasem általános, hanem mindig kapcsolatban van Jézus személyével. [...] A himnuszok, amelyek már Krisztus-énekek voltak, néha kötött formában, néha pedig szabad idézetként jelennek meg. Ilyen ének lehetett a Fil 2,6–11-ben lejegyzett Krisztus-himnusz.”⁵⁹

Ide lehet sorolni az 1Tim 3,16-ot, illetve az 1Pt 1,3–9-et is. A nagyobb énekek megörökítése Lukácsnak köszönhető, és ezek Mária, Zakariás és Simon énekei, amelyeket átvett az egyház (vö. Lk 1,46–52; 1,67–79; 2,29–32). Az Ef

⁵³ Schweizer, Eduard: *i. m.* 439.

⁵⁴ Vö. ApCsel 2,24; ApCsel 4,24–31; Vö. Csanád Béla: *i. m.* 49.

⁵⁵ James White-ot idézi Reister, W. F. Terry: *i. m.* 97.

⁵⁶ Buchanan, George Wesley: *i. m.* 287.

⁵⁷ Reister, W. F. Terry: *i. m.* 100.

⁵⁸ Hafenscher Károly: *i. m.* 160.

⁵⁹ Uo.158.

5,18-ban arról a lelki megmámorosodásról olvashatunk, amelyben a gyülekezet tagjai himnuszokat és ódákat énekelnek egymásnak.⁶⁰

Ralph Martin az újtestamentumi himnuszokat az alábbiakra csoportosítja: *Lukács énekei* (Lk 1,46–55.68–79; 2,14.29–32); *zsidókeresztyén részletek* (Róm 11,33–36; 1Tim 1,17); a hellenisztikus zsinagógai hagyományból táplálkozó *apokaliptikus énekek* (Jel 4,8; 11,11 stb.); *de novo* keresztyén alkotások, amelyeket szintén négy csoportba oszt: *szakramentális* (Ef 5,14), *meditatív* (Ef 1,3–14), *hitvallásos* (1Tim 6,11–16) és *krisztológiai* himnuszok (Zsid 1,3; Kol 1,15–20; Fil 2,6–11).⁶¹

Larry W. Hurtado úgy gondolja, hogy az újszövetségi himnuszok nagy része Krisztus munkásságának és jelentőségének megünneplését szolgálta. Vagyis: az őskeresztyének úgy ünnepelték Isten megváltó munkáját, hogy Krisztust dicsőítették. Érdekes, hogy ezeknek a himnuszoknak két típusa van: egyrészt Krisztust dicsőítő, másrészt Krisztushoz intézett dicsőítések.⁶²

d) Az írásmagyarázat, illetve igehirdetés

Vita tárgyát képezi, hogy jelen volt-e az őskeresztyén istentiszteleten a zsinagógai istentiszteletek hagyományos bibliaolvasása és az írásmagyarázat. Carrinton úgy látja, hogy volt egy rendszer, amelyben kialakították az ószövetségi iratok és a törvény felolvasásának mikéntjét,⁶³ Ed. Schweizer viszont megcáfolja Carrintont:

„[...] ezt csak hipotetikus visszakövetkeztetésekkel tudja igazolni, [...] a közvetlen bizonyítékok teljesen hiányoznak [...], és nem szabad elfelejteni, hogy abban az időben ritka volt az Ótestamentum egy példánya.”⁶⁴

Azonban hozzáteszi: viszont az is igaz, hogy a Timóteushoz és a Tituszhoz írt levelek szerint a gyülekezeteknek vissza kellett emlékezniük az apostolok igehirdetésére, és azt is tudjuk, hogy az apostolok leveleit is felolvasták. Gönczy Lajos is ekként vélekedik:

„[...] állandó része volt minden istentiszteletnek a felolvasás: ótestamentumi részeknek vagy az apostolok leveleinek a felolvasása”.⁶⁵

Buchanan is úgy gondolja: mivel a „szent szavak és az istentisztelet között mindig szoros kapcsolat volt”, ezért az Írások olvasásának felelősségét a

⁶⁰ Eduard Schweizer: *i. m.* 440.

⁶¹ Martin, Ralph P.: *i. m.* 18–21.

⁶² Hurtado, Larry W.: *One God, One Lord. Early Christian Devotion and Ancient Jewish Monotheism*², T&TClark, Edinburgh 1998, 102–103.

⁶³ Vö. Carrington, Philip: *The Primitive Christian Calendar: A Study In The Making of The Marcan Gospel*. First Edition. Cambridge University Press, 1952.

⁶⁴ Schweizer, Eduard: *i. m.* 440.

⁶⁵ Gönczy Lajos: *i. m.* 3.

keresztyének sem mellőzhették.⁶⁶ Szerinte a zsidókból és a pogányokból lett keresztyének egyaránt gyakorolták ezt, sőt a Lk 4,17–21 tanúsága alapján a felolvasók állva végezték ezt a szolgálatot.

Az Írás olvasásával együtt járt az Írás magyarázása is, s a korai keresztyének is ezt tették, prédikálás formájában. Ezzel akarták bizonyítani hitük írásos alapjait. Az igehirdetés ajándéka ebben a korban már nemcsak egy írástudó pap előjoga volt, ugyanis a Lélek bárkire kiáradhatott, és bárki szabadon szólhatott, és ez is arra az abszolút különbségre mutatott, amely megkülönbözteti az újtestamentumi gyülekezetet valamennyi zsidó csoporttól. Ugyanakkor ismeretes az is, hogy Pál apostol miként próbálta csökkenteni a Lélek kiáradásának túlértékelését, és azt hangsúlyozta, hogy például a gyülekezet vezetése és az irgalmasság „józan” lelki adományai ugyanolyan fontossággal bírnak. Ezért hangsúlyozta Schweizer:

„[...] a teológus fontos helyet foglal el az istentiszteletben, mint olyan személy, akinek meg kell próbálnia a lelkeket, aki ébren tartja az apostoli igehirdetésre vonatkozó emlékeztést, és akinek éppen az apostolok szavainak mély ismerete alapján van mondanivalója a jelenkor helyzetére számára. Mindez azonban csak akkor érvényes, ha munkálkodása a prófétai igehirdetést nem akadályozza, hanem előmozdítja [...].”⁶⁷

Schweizer így összegez:

„Az Újtestamentum korában az igehirdetés sohasem az, amit mi pl. tiszta tannak neveznénk. Mindig – az apostolok szaván lemérendő – prófétai beszéd, mindig bizonyoságtétel, amelyben teljes egészében részt vesz a bizonyoságtévő személye, olyan beszéd tehát, mely a Lélek teljhatalmától meg kell hogy kockáztassa a jelen értelmezését.”⁶⁸

Gönczy Lajos az 1Kor 14,26-ra támaszkodva mondja, hogy Pál megemlíti a *kijelentést, a nyelveken szólást és annak magyarázatát*, s noha Pál a lelki ajándékok közé sorolja a nyelveken szólást, ezt a kijelentésnél vagy prófétálásnál kevesebbre becsüli. Ez a prófétálás az „igehirdetés egyik formája volt”, abban különbözött a prédikációtól, hogy azok végezték, akik a Szentlélek ihletésére időnként kijelentést vettek.

A prófétálás valójában intés, vigasztalás és a jövő dolgok megjelenítése volt (pl. 1Kor 12,28–29). A nyelveken szólás viszont a Szentlélek kitöltetésének volt egyik bizonyossága, és nem az embereknek szólt, hanem Istennek. Ezért a gyülekezeti istentiszteleten csak akkor volt helye, ha volt valaki, aki megmagyarázza azt (pl. 1Kor 14,27–28).⁶⁹

⁶⁶ Buchanan, G. W.: *i. m.* 290.

⁶⁷ Eduard Schweizer: *i. m.* 441.

⁶⁸ Uo. 442.

⁶⁹ Gönczy Lajos: *i. m.* 3.

Érdekes, hogy az Újszövetségben mennyit változtak az igehirdetések: míg az ApCsel 2,14–36-ban a „püünkösdi prédikáció” valójában a Jézus-történet egyszerű az elbeszélése, addig a Pál megtérését leíró ApCsel 9,1–30 már személyes élmény-bizonyoságtétel, az efézusi vénékhez intézett beszéd pedig (ApCsel 20,17–38) már olyan prédikáció, amely konkrét esetben szólaltatta meg az evangéliumot.⁷⁰ A Szentírás az ApCsel 20,10–12-ben elhangzó beszédre használja először a ὁμιλεῖν igét az istentisztelet alkalmával mondott tanítás jelölésére.⁷¹

e) A „szent csók”

Az őskeresztyén istentisztelet egyik, s mai ember számára különös mozzanata volt a „szent csók”, amelyet Hurtado „a keresztyén liturgiai felebarátiság csókja”-nak nevez. Erre utal a Róm 16,16; 1Kor 16,20; 2Kor 13,12; 1Thessz 5,26, és lehetséges, hogy az 1Pt 5,14-ben található „szeretet csókja” is. Úgy tűnik, hogy ez a gesztus széles körben terjedt el az 1. századi keresztyények között, és ezt az istentisztelet alkalmával gyakorolták.⁷² A 2. századtól ezt „liturgikai cselekedet”-ként értelmezték, és gyakran az úrvacsoravétellel kapcsolták össze.⁷³ Hurtado ezt írja róla:

„[Ezt] szájra adták és kölcsönös volt. Az volt az értelme, hogy kifejezze a gyülekezet tagjai között meglévő kölcsönös szeretetet és bensőségességet. Az 1. században mind a hasonló, mind az ellenkező nemek között gyakorolták. [...] Később viszont megtiltották, egyrészt azért, mert már illetlennek ítélték hasonló neműek csókját; másrészt pedig azért, mert a pogányok a keresztyén promiszkuitásról kezdtek pletykálni.”

Valószínű tehát, hogy azért volt mindennapi és elfogadható cselekedet, mivel magukat az „egy Atya, egy test” (1Kor 12,27) tagjainak, Krisztusban testvéreknek tartották, és az „Isten előtti családi kapcsolatukat” természetesen látták kifejezni ezzel a gesztussal.⁷⁴

Bogár János a „testvércsók” kifejezést használja a „szent csók” megnevezés helyett. A szent csókot őskeresztyén összejövetelek záró mozzanataként gyakorolták.⁷⁵

⁷⁰ Hafenscher Károly: *i. m.* 160.

⁷¹ Csanád Béla: *i. m.* 50.

⁷² Hurtado, Larry W.: *At the Origins of Christian Worship. The Context and Character of Earliest Christian Devotion.* William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U. K. 1999, 42.

⁷³ Vö. Brooks: Kiss of Peace, In: Ferguson (szerk.): *Encyclopedia of Early Christianity*, 521–522.

⁷⁴ Hurtado, Larry W.: *i. m.* 43–44.

⁷⁵ Vö. Bogár János: *i. m.* 43.

4. Összefoglalás, következtetések

Láthattuk, hogy az újszövetségi kor istentisztelete nem az ószövetségi istentisztelet ellenében, hanem annak alapjain állva fejlődött ki. Az alapvető különbség a Szentlélek kitöltetéséből és folyamatos munkálkodásából fakad, s ez meghatározta az őskeresztyének istentiszteletét.

Amikor a házak és otthonok lettek az istentiszteletek helyszínei, ezzel olyan bensőséges terek alakultak ki, ahol az Istennel és az egymással való közösség a mindennapi élethez szükséges erőforrássá lett. A közös étkezést teljesebb tette az úrvacsorával való élés, és a keresztyénekben ez tudatosította azt, hogy velük van az Úr. Megteremtődött a koinónia Istennel, Jézus Krisztussal és egymással, és egyre erősödött a húsvét hite.

Az istentiszteleten elhangzó imádságok és könyörgések Isten dicsőségét hirdették, a Jézus személyére tekintő himnuszok és az énekek pedig a hála és dicsőítés hangján csendültek fel. Az írásmagyarázatot kiegészítő prédikálással bizonyosságot tettek a feltámadt Úrról, a Lélektől inspirált személyek pedig az „egyetemes papság” elve alapján hirdették Isten nagyságát.

Lehet-e modell az újszövetségi kor istentisztelete a mai istentisztelet számára? A válasz megfogalmazása azért nem könnyű, mivel az első pünkösdkor és az őskeresztyének életében folyamatosan munkálkodó Szentlélek jelenlétének bizonyítása a mai korban nem olyan egyszerű feladat. Az az erő, amely az őskeresztyének számára természetessé vált, talán a reformáció idején volt utoljára érzékelhető. Gönczy Lajossal értünk egyet:

„Ami ott a Szentlélek valóságos és tényleges tevékenysége, az ma már nem állandósult történés, hanem csupán lehetőség, mely valósággá lesz ott és akkor, ahol és amikor a Szentlélek akarja.”⁷⁶

Ennek megtörténéseért csupán imádkozhatunk, s ezért csak ezt szögezhetjük le: mivel az őskeresztyén istentisztelet lényegét elsősorban a Szentlélek különleges hatóereje határozta meg, ezért annak megismétlését ma semmiképpen nem tudjuk elvárni magunktól. Az „utánzás” eszközével is élhetnénk, de ekkor is tudatosítani kellene, hogy a kétezer évvel ezelőtti eseményekre adott vallásos válasz egy teljesen más korban és Istent másként kereső és tisztelő közösség számára nem lehet kötelező.

De az újszövetségi kor istentisztelete mégis lehet modell számunkra. Az isteni kijelentés buzgó keresése ma is követendő példa, akárcsak a Jézussal való közösség megélése – az istentiszteletek „eredményeként” és az úrvacsora egységteremtő erejének megtapasztalása. Tehát olyan istentiszteletet kellene kialakítanunk – tudatosítva természetesen azt, hogy az istentiszteletet elsősorban Istennek ereje, a Szentlélek teremti meg –, amelyben ki tudunk fejezni Isten iránti tiszteletünket, és tudatosíthatjuk Jézus Krisztusnak, az egyház

⁷⁶ Gönczy Lajos: *i. m.* 24–25.

fejének útmutatásait. Liturgiailag ki kellene fejeznünk, hogy Isten megszólításához megfelelő előkészület szükséges, és ehhez „magunkba szállás”-sal” készíthetjük elő a közeledést szolgáló imádság megszületését.

Ki kellene mondani, hogy Istent dicsérni kell zsoltárral és énekléssel. Ki kellene fejezni iránta érzett hálánkat és köszönetünket az ő teremtő és gondviselő munkájáért. Ezután az emberhez kellene fordulni, és Szentlélektől ihletett prédikációkat kellene mondani, amelyek bibliai alapú és a ma is érvényes üzenetet, „jó hír”-t közvetítenek. Az úrvacsorát Istennel, Jézussal és felebarátainkkal való közösségteremtés „eszközeként” kellene magunkhoz venni, és így felbuzdulva kellene a világot az állandó istentisztelet helyévé tenni, vagy a templom mellett legalább azokat az otthonokat, ahol a „kenyértörés” igazi kisközösségeket tud formálni. Az apostoli kor követhető példát jelent ilyen tekintetben.